

פרק 3

פסיכולוגיה חינוכית במערכת החינוך החרדית

ד"ר וייל גבריאלי, פסיכולוג חינוכי, מדריך, מנהל שפ"ח נתיבות;
דה מלאך נואית, פסיכולוגית חינוכית, שפ"ח נתיבות;
כהן שועא, פסיכולוגית חינוכית, שפ"ח נתיבות;
ספירו נעמי, פסיכולוגית חינוכית מדריכה, שפ"ח נתיבות;
פישיין גלעד³, פסיכולוג, שפ"ח מ"א אשכול.

מטרת המאמר הנוכחי לנסות להתמודד עם הדילמות המרכזיות של עבודת הפסיכולוג החינוכי במגזר החרדי, בהתייחסות לספרות המקצועית הרלוונטית ובעיקר לניסיון שנצבר בשטח. המאמר עוסק במיוחד בשאלה כיצד מתמודד פסיכולוג חינוכי חילוני עם עבודה במגזר זה. יחד עם זאת, נראה שגם פסיכולוגים דתיים או חרדים יוכלו למצוא בו כיוונים לחשיבה נוספת על עבודתם עם אוכלוסייה זו.

הספרות המקצועית מתייחסת להשקפת העולם הכללית והחינוכית במגזר החרדי, להשקפת העולם של החרדים כלפי המדע והמחקר בכלל ולפסיכולוגיה כפרט, ולניסיון של פסיכולוגים שאינם חרדים בתחום בריאות הנפש לעבוד עם אוכלוסייה זו מתוך רגישות תרבותית. יש לציין, שרוב הספרות הנסקרת להלן היא פרי עטם של חוקרים שאינם חרדים, המציגה נקודת מבט חיצונית על הנושא.

השקפת העולם הכללית והחינוכית של החרדים מדגישה, בנוסף למחויבות לקיום המצוות, עקרונות קולקטיביסטיים וחינוך לשליטה ולריסון היצרים (גודמן, 2003; יפה, 2001). אורית יפה (2001), במחקרה על ספרות ילדים חרדית, מחדדת את הפערים בין תפיסות העולם על זהותו של היחיד בחברה החילונית לעומת החברה החרדית. על-פי יפה, בהשקפת העולם החילונית מימוש הפוטנציאל האישי היא מטרתו הראשונית של היחיד. העצמי חי במסגרת חברתית, אך בו-זמנית ממוקד בעצמו ומובחן ממנה. בניגוד לכך, לפי השקפת העולם החרדית, המימוש העצמי מוגדר כמילוי התפקיד של היחיד במסגרת החברתית שלו, ולכן האידיאל הוא התמסרות טוטלית ללימודי תורה, תוך הדגשת חיי קהילה ללא הכרה במובחנות תחום הפרט מתחום הכלל.

מכתבים חינוכיים חרדיים עולה תמונה מורכבת יותר, שבה למרות הדגשת חשיבות הקהילה, ישנה גם התייחסות לפרט. לדוגמה: הרב וולבה (1995), בספרו "זריעה ובניין בחינוך", כותב על שני מרכיבים חיוניים בחינוך הילד, זריעה ובניין. מושג הבנייה מתייחס לחינוך לגבולות שההורה מציב כדי למנוע מהילד לגדול כ"פרא אדם", ואילו המושג זריעה מתייחס לכוח הצמיחה הטמון של כל ילד, כוח זה הולך ומתנוון, והילד יעשה מה שאומרים לו, אבל ללא חיות פנימית וללא יוזמה אישית.

מחקר המדגיש את ההיבט של הריסון בנוסף לקולקטיביזם בהשקפות החינוכיות הרווחות במגזר החרדי, הוא מחקרה של דה- מלאך (בקרוב). המחקר שם למטרה לבדוק את השקפתן של גננות מהזרם הממלכתי-חילוני ומהזרם העצמאי-חרדי ביחס להתנהגות הרצויה של ילדים ולדרכי הקנייתה, וכיצד השקפות אלה קשורות לתופעת האלימות בין ילדי הגן.

על-פי מחקר זה, המודל של ההתנהגות הרצויה, אצל הגננות מהזרם החרדי, מדבר על ילד מרוסן מקשיב, מוותר ומתחלק עם אחרים במשחקיו. אפשרות לביטוי אישי ניתנת לו בעיקר בשיחה מובנית. הגננת רואה את עצמה כסמכות המכוונת והמראה את הדרך הרצויה, ומעניקה שבחים ופרסים. הגננות מהזרם החילוני מדגישות את החשיבות של תחושת השחרור של הילד והביטחון שלו לומר מה שהוא חושב ומרגיש. יחד עם זאת, הן מעוניינות גם בהתנהגות המאופיינת בשיתוף פעולה, ויתור ודיבור מנומס. הן מנסות להקנות התנהגות זו בעיקר על-ידי הסברים מילוליים רבים הניתנים לילד בזמן ביצוע המעשה ה"אסור".

חלק משמעותי בהבנת השקפת העולם של האוכלוסייה החרדית הוא הבנת יחסם למדע ולמחקר בכלל, ולפסיכולוגיה בפרט. קפלן (2003) מציג את יחסם האמביוולנטי של החרדים למדע ולמחקר האקדמי. הרוב המכריע של האוכלוסייה החרדית משתמש בידע המדעי כאשר התחום נוגע ישירות לחיי בני האדם ולבריאותם, מכיוון שהוא נתפס כנטול הטיות ואידיאולוגיה. מנגד, בתחומי מדע שאינם קשורים ליישומים מעשיים, היחס סבוך ומורכב, במיוחד בנושאים כמו ארכיאולוגיה, היסטוריה, פילוסופיה וחקר של טקסטים יהודיים. נושאים אלו נתפסים בעיני החרדים ככלי שרת לאידיאולוגיות חילוניות וציוניות, וגוררים תגובות הנעות מהתעלמות ועד לביטויי תוקפנות.

בכל הנוגע לתחום הרווחה, הפסיכולוגיה ובריאות הנפש, כותב קפלן, חל שינוי החל משנות השמונים של המאה ה-20. בקרב האוכלוסייה החרדית בארץ גוברת המודעות לבעיות ולהפרעות נפשיות, לליקויי למידה ולבעיות חברתיות כגון: אלימות במשפחה, שימוש בסמים ופשע פנים חרדי. נוצרה הבנה, שהטיפול צריך להינתן על-ידי אנשי מקצוע שרכשו את הכשרתם במערכות אקדמיות ורפואיות מוכרות, וכי לא מספיק להסתייע בגורמים פנימיים בלבד. תמורות אלו זוכות לברכתם של רבנים ושל מנהיגים חרדים לא מעטים. עם זאת, במקביל ללגיטימיות, עדיין פונים רבים באוכלוסייה החרדית לטיפול בעל אופי רוחני, לעיתים יחד עם טיפול רפואי, והדבר אינו נתפס כסתירה.

בד בבד עם שינוי בגישתם של החרדים חל שינוי גם ביחסם של אנשי המקצוע באשר לאופן הטיפול היעיל באנשים מהחברה החרדית, ונעשה ניסיון לפתח טיפול הניחן ברגישות תרבותית. גרינברג וויצטום (2001) מדגישים את חשיבות ההתייחסות לגורמים התרבותיים בבסיס התהליך הטיפולי: לדעתם, לא ניתן להבין הסתגלות תקינה וחריגה כשלא מכירים את הקודים ההתנהגותיים והערכיים של החברה החרדית, כגון: התפקידים המובחנים של גברים ונשים, מקום המשפחה, יחסי הורים וילדים, מקום הסמכות הדתית של הרב, והתחברות למנהיגות הדתית של כל עדה ועדה.

בילו וויצטום (1994) מציינים, שהאתגר שמציב המטופל החרדי הוא קשה יותר מזה הכרוך בטיפול בין-תרבותי רגיל, מכיוון שהפער בין הצדדים מושגת על יסודות אידיאולוגיים מוסריים. העובדה שהחילוניים מחללים את מצוות הדת מציבה אותם בעיני החרדים בעמדה נחותה מבחינה מוסרית, הראויה לגינוי.

הם מציעים מהלכים טיפוליים שישלבו באופן יצירתי מרכיבים מן המציאות הרוחנית-דתית, כדי להשיג את אמונו של המטופל ואת שיתוף הפעולה שלו, וליצור על-ידי כך מצב שבו המציאות הדתית והרפואית ישלמו זו את זו; יחד עם זאת, הם מזהירים, שהשימוש שעושים מטפלים לא-דתיים בהתערבויות טיפוליות על בסיס דתי, עלול לעורר בעיות אתיות.

במאמרם הם מדגישים את חשיבותה של העמדה הטיפולית הבסיסית המבטאת כבוד לערכים הדתיים. המטפל הלא-דתי אינו אמור להסתיר את חילוניותו, אך עליו להיות בעל אוריינטציה מקבלת וסובלנית כלפי דתיותו של המטופל. יחס זה של כבוד לאמונתו של המטופל חייב להיות כרוך בשכנוע פנימי עמוק של המטפל, כי אל לו לנצל את הסיטואציה הטיפולית לערעור אמונת הפונה. כמו כן, יכולה לתרום לעבודה טיפולית גם נכונותם של חברי הצוות שאינם חרדים לכבד ולא להפר כללי התנהגות בסיסיים. כמו כן, חשוב להתייחס לחוויות של העברה והעברה נגדית הקשורות להבדלים התרבותיים.

בשני המאמרים (בילו וויצטום, 1994; גרינברג וויצטום, 2001) קיימות גם המלצות מעשיות הן לגבי הסביבה הפיזית והן לגבי אמצעים שונים בטיפול. בהקשר לסביבה הפיזית: מיקום של המרכז הטיפולי בלב הקהילה החרדית, תמונות בעלות אופי דתי והקפדה על מזוזות יכולים לתרום להצלחת העבודה הטיפולית (בילו וויצטום, 1994). ההמלצות המעשיות בתוך הטיפול עצמו כוללות למשל: קידום פני המטופל בברכה מתאימה, שיבוץ פסוקי מקרא ואמרות תלמודיות בשיחה, הפגנת ידע על החגים המתקרבים, ציטוט מפרשת השבוע, התייחסות מכבדת לתלמיד חכם, הימנעות ממוגע עין מוגזם עם אישה חרדית, ורגישות למטפורות הדתיות של המטופל היכולות להוות בסיס להמשך הטיפול.

בהמשך המאמר נסקור היבטים שנראו לנו מרכזיים בהתמודדות רגישת תרבות של הפסיכולוג החינוכי במסגרת עבודתו עם האוכלוסייה החרדית, המבוססים בעיקר על הניסיון בשטח. היבטים אלה יוצגו על-פי התחומים העיקריים שבהם עוסק הפסיכולוג: עבודה עם המערכת, אבחונים פסיכולוגיים, והתערבויות טיפוליות בתחום הלימודי, בתחום הרגשי וההתנהגותי, ובתחום המיניות והפגיעות המיניות. פרק נוסף יעסוק ביחסי הגומלין שבין הדת לסוגיות טיפוליות.

עבודה עם המערכת החינוכית

א. הכניסה למערכת

כשפסיכולוג שאינו חרדי מצטרף לעבודה עם מערכת החינוך החרדית, סביר שהיכרותו עם המערכת מצומצמת ביותר; כתוצאה מכך, נפגמת היכולת שלו לתכנן את עבודתו הטכנית והן את בניית מערכת היחסים הבין-אישית. המצב נעשה מורכב יותר כאשר נוספת לאלה חשדנות ראשונית בין העולם המיוצג על-ידי הפסיכולוג לבין העולם שבית-הספר מייצג.

פסיכולוג לא-חרדי, שמתחיל לעבוד בבית-ספר חרדי, נתפס כמגיח מתרבות שונה, ויותר מכך מתרבות מערבית, הנתפסת כשוללית מנקודת מבט של יהודי חרדי. ידיעותיו של הפסיכולוג על המותר והאסור בדת מצומצמות בדרך כלל, והוא מתקשה להבחין בין הלכה או מנהג, או לאיזה זרם בתוך הציבור החרדי משייך את עצמו בית-הספר, ומהן ההשלכות השונות של ההשתייכות לזרם זה

או אחר. כמו כן, לא ברור לו באיזו מידה יידרש להתגמש בלבושו החיצוני בשעת ביקורו בבית-הספר, או להיזהר בלשונו בשיחה, אפילו סתמית, עם מורי או תלמידי בית-הספר. גם אם הפסיכולוג מגיע למערכת עם רגישות ועם כבוד לאנשים שאותם הוא אמור לשרת, עלולה להיווצר תחושת הבלבול. תחושה זו יכולה לפגוע הן בדמוי העצמי המקצועי שלו והן ברמת השירות שלו.

אחת הדילמות בכניסה למערכת תרבותית שונה היא עד כמה יש צורך להתאים את הלבוש החיצוני, כך שיהיה מקובל על מערכת בית-הספר. לגבר בדרך כלל קל לחבוש כיפה, לאישה בדרך כלל קשה יותר להתלבש "בצניעות", מכיוון שמדובר בתחום רחב ופחות מוגדר במדויק, בדרך כלל לא מבקשים מהאישה גם כיסוי ראש.

הופעה חיצונית שמתאימה לנורמות של בית-הספר מאפשרת לפסיכולוג להשתלב ב"נוף", לשבת בכיתות ולערוך תצפיות מבלי שעייניכל הכיתה יופנו אליו. מצד אחר, ישנם פסיכולוגים שלא מרגישים בנוח ב"תחפושת". הם חשים שיש בכך מידה של הונאה. איך יגיב ילד כאשר יפגוש אחר-הצהריים את הפסיכולוגית הצנועה של הבוקר לבושה במכנסיים? האם לא ירגיש מרומה ברמה כלשהי? זו דילמה לא פשוטה. ישנם פסיכולוגים המרגישים שהגיעו לאיזון מתאים כאשר הם מתלבשים בצניעות כאשר הם מבקרים בבית-הספר, אך בשירות הפסיכולוגי, שהוא הטריטוריה שלהם, הם מתלבשים בצורה חופשית יותר.

דילמה נוספת המעסיקה פסיכולוגים בכניסה למערכת היא עד כמה להביע את השקפת עולמם האישית ואת עמדתם כלפי הדת וקיום המצוות. פעמים רבות, צוות בית-הספר או הורים לילדים שמקבלים טיפול על-ידי איש מקצוע לא-חרדי מעוניינים לדעת עד כמה הוא קרוב להשקפת החיים שלהם, וזאת על מנת לבדוק אם ניתן לתת בו אמון. על הפסיכולוג לבדוק עם עצמו אם ומתי חשיפת השקפת עולמו מיטיבה עם מערכת היחסים בין המטפל למטופל, ומתי היא עלולה לגרום לנזק.

במפגש הראשון בין הפסיכולוג לצוות בית-הספר החרדי, עשויים אנשי הצוות להביע את רצונם להשתמש בשירותיו של הפסיכולוג רק לשם קבלת מסמכים קבילים לוועדות שילוב או לוועדות השמה. במרבית המקרים יעדיף צוות בית-הספר שהפסיכולוג יבצע אבחון קוגניטיבי, הנתפס כמאיים פחות ומדויק יותר מהתערבויות אחרות של הפסיכולוג החינוכי. הרגישות שהפסיכולוג יגלה כלפי החששות של צוות בית-הספר, והסבלנות שיגלה בליווי אותם צעדים בוני אימון, יחד עם ההבנה שהפסיכולוגיה מציעה היום טכניקות רבות לטיפול שיכולות להתקבל על-ידי הציבור החרדי, יאפשרו לו בהדרגה לשמש מקור לייעוץ ולטיפול בכל התחומים שבהם הוא בקי.

עצם המפגש של פסיכולוג חילוני עם מערכת חינוכית חרדית מעורר תגובות רגשיות בשני הצדדים, תגובות שמקובל לכנותן כתגובות העברה והעברה נגדית.

תגובות העברה: מערכת החינוך החרדית נושאת מטענים מורכבים ביחסה לעולם החילוני, שהפסיכולוג, העובד במערכת, מיצגו. מאפיינים אותה דחייה וחשדנות בסיסית כלפי העולם החילוני הנתפס כמאיים להשפיע ולהרוס את אורח החיים החרדי, ולכן הוא אויב מסוכן שיש לנטרל ולהתנתק ממנו ככל האפשר. הפסיכולוגיה נתפסת לא מעט כמקצוע המייצג ערכים מסוכנים עבור החברה החרדית: פרויד, המוכר כמייסד הפסיכולוגיה המודרנית, נחשב כופר כי פגע ביסוד הבחירה החופשית של היהדות בטענה של מניעים לא מודעים להתנהגות. כתביו השונים שהקדיש למין, ולכאורה ללגיטימציה לביטוי חופשי מדי של רגשות ושל דמיונות, הרחיקו את תורתו מציבור זה.

קיים לעיתים חשש מהחדרת רעיונות אלה למערכת החינוכית. ערכים מודרניים נוספים, כגון: הזכות של הפרט לבחור את דרכו, ערך החופש, פתיחות יתר ועוד, הם ערכים מסוכנים בעיני החברה החרדית, ולכן עלולה להיות רתיעה קשה מפני פסיכולוג חילוני (עד כדי פסילתו במערכות חינוכיות מסוימות שתסכמנה לעבוד רק עם פסיכולוג חרדי). האיש החילוני נתפס גם כטועה וחוטא, ולכן היחס כלפיו אמביוולנטי ביותר. קיימת גם כאן לעיתים מידה של התנשאות: החילוני סוחב עגלה ריקה מתוכן, הוא "תינוק שנשבה", משועבד לאופנות ולדחפים, ולא הגיע "לאור" שבדת, ולכן הוא ראוי לרחמים, ויש לעזור לו להגיע לאמת ולהחזירו בתשובה.

לעיתים, הפיצול הדבולואטיבי הזה בין ה"אנחנו" (החרדים) המושלם לבין "הם" (החילוניים), מוביל גם לקושי בסיסי להודות בקשיים ובלקויים שבגינם מגיע הפסיכולוג, שעלול להתפתח לאווירה של הכחשה והסתרה.

העברה נגדית: מבחינת הפסיכולוג החינוכי, המפגש עם העולם החרדי נקשר למגוון תחושות, רגשות ועמדות. אנחנו חיים בארץ מפולגת ותהודת הוויכוחים והמאבקים בין העולם הישראלי החילוני לבין החברה החרדית עלולות לבצבץ. למרות ההכרה בזכות לשונות, עשויות להופיע תגובות דחייה וכעס בנושאים שונים, למשל: החרדים נתפסים לעיתים כנצלנים, ממצים זכויות בלי לשאת בעול של חובות (שירות צבאי למשל). על-פי התפיסות הפמיניסטיות הרווחות, האישה בחברה החרדית מקופחת ומדוכאת. כמו כן, יכולות להופיע תחושות עליונות וזלזול כלפי החברה החרדית שנראית "נחותה" ומפגרת לעומת הנאורות המערבית. הפסיכולוג החילוני עשוי לחוש מחנק בחברה שמדגישה קונפורמיות לכללים הלכתיים נוקשים עם ביטול צורכי הפרט, רמיסת זהותו הייחודית ועוד. ולהפך, הפסיכולוג נוטה לעיתים להגיב בתערובת של השתאות ושל משיכה למראה ההופעה המסורתית והמחויבות הדתית המוחלטת של הפונים, לעיתים על גבול האידיאליזציה והקנאה. חלק גדול מן התגובות מאופייין בתנודות בין אידיאליזציה מוחלטת של מערכת הערכים הדתית לבין עוינות מופלגת כלפיה.

הניסיון מלמד, ששני הצדדים חייבים לעבוד על עצמם עבודה מורכבת שאיננה פשוטה, על מנת לצמצם את ההשלכות של מטענים אלה, וכדי לאפשר מפגש מקצועי ענייני. ככל שהמערכת החינוכית החרדית תחוש יותר את הפסיכולוג כאמפתי, המקבל את זכותם של החרדים לנהל את חייהם על-פי תפיסתם, סקרן, מעניק כבוד ומסור למשימות הייעוץ, הסייע והטיפול, כך תפחתנה בהדרגה אותן השלכות מזיקות. על כן, אחריותו של הפסיכולוג היא לעבד את הדברים בהדרגה, בדו-שיח עם עמיתו ובדו-שיח פנימי של הפסיכולוג עם עצמו.

דגשים באבחון פסיכו-ארגוני של בתי-ספר חרדיים

בטלר (1997) טוענת כי פסיכולוגים חינוכיים נדרשים להבנה ולהערכה פסיכו-ארגונית של המערכות החינוכיות שבהן הם עובדים. לטענתה, הערכת מאפייני בית-הספר כארגון חברתי (בעל מבנה פיזי וארגוני, פורמלי ובלתי פורמלי, ובעל מטרות ופילוסופיה חינוכית, נורמות, דרכי התמודדות אופייניים, כוחות, מגבלות וקשיים ייחודיים) היא חיונית, ותאפשר קידום מטרות מרכזיות בעבודת הפסיכולוג החינוכי ובהן: קביעת צרכי בית-הספר ותכנון התערבות פסיכולוגית אפקטיבית.

לפני שנפנה להציג את האפיונים של בתי-הספר החרדיים, חשוב לנו להבהיר, כי אין מאפיינים פסיכו-ארגוניים אחידים לכלל בתי-הספר החרדיים. בתי-הספר נבדלים ושונים זה מזה בתפיסה ההלכתית, האידיאולוגית והחינוכית ובתת-הזרם הספציפי שאליו הם שייכים. במגוון הרחב של בתי-הספר החרדיים אוכלוסיות השונות במוצא העדתי (עדות מזרח שונות, אשכנזים בעלי שיוך שונה כגון חסידים, ליטאים ועוד), בזיקה שלהם לרב ספציפי, במגמה הדתית (בתי-ספר לקהילה מקומית לעומת בתי-ספר לחוזרים בתשובה) ועוד. בתי-הספר נבדלים זה מזה גם במידת עצמאותם ובזיקתם למשרד החינוך (יש זכור בתי-ספר וגנים השייכים לזרם "מוכר ולא רשמי", שזיקתו למשרד החינוך חלקית, ואחרים שנחשבים כ"מוסד פטור", שאין להם זיקה למשרד החינוך ולא מחויבים לו). מכאן, שהכרת הייחודיות של בית-הספר החרדי הספציפי חשובה לא פחות מהאפיונים הכלליים.

על הפסיכולוג להיות מודע לערכים ולנורמות המרכזיות במערכת החינוכית. העמדה הבסיסית היא המחויבות המוחלטת של האדם החרדי להלכה. כאשר קיימת התנגשות בין ההלכה היהודית לבין החוק הישראלי האדם החרדי מחויב להלכה. מושגים כגון דמוקרטיה, שוויון זכויות או פמיניזם אינם יכולים לעמוד מול ציוויים הלכתיים, כי בעיני התורה נחשבת לחלוצה בדאגה לטיפול בדל ובמסכן. עמדה זו גורמת לעיתים לזלזול בחוקי המדינה וכעס כלפי הממסד. גישה זו יכולה לבוא לידי ביטוי, למשל, בהתעלמות מחובת הדיווח לפקידת הסעד במקרה של פגיעה מינית.

סוגיה מרכזית אחרת הקשורה לערכים, לנורמות ולדפוסי התקשורת בבית-הספר היא סוגיית "לשון הרע". יהודי דתי מצווה במערכת מסועפת ומחמירה ביותר של חוקים האוסרים על דיבור ושמיעה של לשון הרע ורכילות. לא פעם עולה שאלת לשון הרע באינטראקציה עם פסיכולוג. האם מותר לילד לספר לפסיכולוג על ילדים אחרים בכיתה? האם מותר להורים או לילד להתלונן על מחנך או על מורה בבית-הספר? האם מחנך יכול לספק מידע על משפחה לקראת אבחון? ודוגמה נוספת: כיצד על הפסיכולוג להגיב כאשר אחת האימהות טוענת שאינה יכולה לספר על השתתפות האב בעבודות הבית או על מערכת היחסים שלו עם ילדיו, כיוון שמדובר בלשון הרע (זילברשטיין ושני, 1987).

לכל בית-ספר חרדי יש רב, שאתו מתייעצים ביחס לקשת רחבה של דילמות, החל מאופי טיול (כגון: האם מותר ביקור באתר מסוים שעלול להיות בו סיכון גופני? או ביקור באתר שמחללים בו שבת?) דרך שאלות על קבלת תלמידים שונים לבית-הספר שאולי אינם עומדים בקריטריונים של המסגרת, או שאלות על מדיניות חינוכית, וכלה בשאלות הלכתיות לא פשוטות סביב פיטורין של מורה מהצוות בעל משפחה שעלול להישאר ללא פרנסה. הרב פתוח אומנם בדרך כלל להאזין לדעות שונות בנושא, אך הפסק מתקבל לרוב ללא עוררין. מומלץ שפסיכולוג בית-הספר ישכיל לבנות מערכת עבודה טובה עם הרב, או באופן כללי עם הרבנים שהורי תלמידי בית-הספר קשורים אליהם. הרבה פעמים העצה של הפסיכולוג מתקבלת הרבה יותר בקלות כאשר הרב מגבה אותה. כדאי לעודד הורים לשאול את הרב בנושאים כמו: הישארות שנה נוספת בגן, שימוש בריטלין, הפניית ילד לוועדת השמה או ביחס לכל החלטה אופרטיבית אחרת. חשוב שאיש המקצוע יצייד את ההורים במכתב שבו הוא מנמק את דעותיו, מכיוון שמרבית הרבנים יתייחסו ברצינות לכתוב. הקהילה מעדיפה לפנות לרבנים לפני שהיא פונה למשטרה או לשירותי הרווחה בעניינים פליליים. לכן, פסיכולוג שיפנה למשטרה ללא אישור רב בית-הספר יסתכן באובדן האמון שהמערכת נתנה בו. מאידך-גיסא, כאשר ניצבת דרישה חוקית לדיווח, ימצא את עצמו הפסיכולוג לעיתים בדילמה שבין הנאמנות לחוק לבין הנורמות והציפיות של בית-הספר.

החברה החרדית חרטה על דגלה הפרדה מקסימלית בין גברים לנשים בכל הגילאים ובכל הרמות. כל מפגש בין המינים חייב להיות מצומצם, ממוקד ומוגן על-ידי כללים וסייגים שונים. הדבר משתקף במערכת החינוך הן בהפרדת הבנים מן הבנות בכיתות, והן בחתירה להפרדה בין גברים לנשים בצוותי החינוך. קיימת הקפדה על יחסים בעלי אופי פורמלי בין גברים לנשים בתוך הצוות. נוהג זה יבוא לידי ביטוי בכך, שלעיתים קרובות לא יכנו זה את זה בשמותיהם הפרטיים ויימנעו מכל מגע פיזי. כמו כן, ייעשה ניסיון להימנע ממצבים של ליצנות או של בדיחות הדעת. המסגרת תאפשר בדרך כלל לשהות עם אדם מהמין השני בחדר סגור בשעות היום כשישנם אנשים בסביבה. ההפרדה בין המינים באה לידי ביטוי גם בהוראה. מורים (מלמדים) מועסקים לרוב כמחנכי כיתות הבנים, החל מהגיל הרך ולהפך. לעיתים הפרדה זו משפיעה על גודל הכיתה. ניתן למצוא כיתות עם מספר תלמידים קטן מאוד (שליש מהגודל המוכתב על-ידי משרד החינוך) עקב אילוף זה.

מערכת היחסים בין המנהל לבין המורים, המורות והתלמידים בבית-הספר היא הרבה יותר פורמלית ממה שמקובל בעולם המערבי. רוב המורים אינם מכנים את המנהל בשמו הפרטי אלא "המנהל". גם המנהל יימנע מלקרוא למורה בצוות בשמה הפרטי, אלא יקרא לה "המורה רחל", כך גם יימנע מלקרוא לפסיכולוגית בשם, ויכנה אותה "הפסיכולוגית". ישנן אפילו מסגרות, במיוחד כאשר צוות בית-הספר כולל רק מורות והמנהל הוא גבר, שידברו אל המנהל בגוף שלישי. גם התלמידים לא מכנים את המורים בשמם הפרטי אלא פונים אליהם בגוף שלישי. כאשר נכנס לכיתה מבוגר (כולל הפסיכולוג), הילדים אמורים לקום.

תוכניות הלימוד שמות דגש על לימודי קודש. הבנים במיוחד מוערכים על-פי בקיאות והישגים בלימודים אלה, הדורשים שליטה גבוהה במיומנות הקריאה, התמצאות ולמידה בעל-פה. הבנים בתלמודי התורה לומדים מעט מקצועות חול. ברוב בתי-הספר לומדים את מקצועות העברית והחשבון, אך מעט טבע, גיאוגרפיה או היסטוריה. לעומת זאת, הבנות לומדות את כל המקצועות שבתוכנית של משרד החינוך. שיטות ההוראה לרוב פרונטליות עם דגש רב על קבלת סמכות ומשמעת. ילדים מוערכים על-פי מידת הציות, הקשב ומתן הכבוד למורה. להדגשים אלה יכולה להיות השפעה על ילדים עם לקויות למידה, במיוחד בתחום הקריאה, ועל ילדים עם קשיי התנהגות (ראו הרחבה בפרקים העוסקים בטיפול בבעיות למידה והתנהגות).

בבתי-ספר חרדיים רבים קיימים תנאי קבלה גלויים או סמויים: קריטריונים עדתיים, משפחתיים, הישגיים ועוד. לעיתים ינסו ההורים "לגייס" את הפסיכולוג על מנת שיייע בקבלת הילד. מתוך פילוסופיה של "קירוב לבבות" או עקב אילוצי תקציב ולחצים פוליטיים, פותחים בתי-ספר חרדיים אחדים (כגון: קהילת חב"ד, ש"ס) את שעריהם וקולטים אוכלוסיית תלמידים מסורתית המקיימת רק חלק קטן מן המצוות. כך נוצר מצב שבו אוכלוסיית מורי בית-הספר היא בעיקרה הומוגנית-חרדית, ונשענת על תפיסה חינוכית-הלכתית חרדית, ברורה ומאורגנת, השמה דגש רב על קיום מצוות, ואוכלוסיית תלמידים והורים שהיא הטרוגנית (חרדיים עד מסורתיים), הכוללת משפחות שונות זו מזו באורח חייהם ובמאפיינים התרבותיים וההלכתיים. מצב מבני זה עלול ליצור מתח בין מורים לתלמידים (בעיות תקשורת, התנהגות ומשמעת), בין מורים להורים, ובין תלמידים לבין עצמם, וכן מתח פנימי (הרווי רגשי אשמה, בלבול, או פיתוח של דפוסי הסתרה ושקרים) אצל התלמיד, הנחשף למסרים סותרים ולפערים בין אורח החיים בבית הורווי לבין זה המצופה ממנו על-ידי המורה בבית-

הספר. למשל: תלמיד הנוסע עם הוריו בשבת מנסה להעלים עובדה זו ממורתו ומחבריו לכיתה, אך נתפס בשקר וחווה חוויית דחייה. או תלמיד המתבייש שאימו באה לבקרו בכיתה בלבוש שאינו מספיק צנוע, או נערה החשה אשמה ומסתירה גלישה באינטרנט והתכתבות עם נער.

מקרה ספציפי, אך נפוץ, במערכות החינוך החרדיות הוא קיומה של קהילה חרדית קטנה המהווה תת-תרבות בתוך יישוב. קהילה זו מפעילה בתוכה מוסדות שונים המשרתים אותה כמו, בית-כנסת, מקווה, ישיבה, בתי רבנים, מועדונית וכן מערכת גנים ובית-ספר. מקורות התקציב והמשאבים הכלכליים של בית-הספר כמו גם מוקדי הכוח, השליטה והפיקוח על המוסד החינוכי, מצויים בקהילה (עמותות, תרומות, תקציבי מפלגה) באופן חלקי או מלא. המשמעות של מאפיין זה היא, שחלק מהמורים ומנהל בית-הספר עצמו נבחרים לתפקיד על-ידי גורמי ההשפעה בקהילה (ולא על-פי מכרז וקריטריונים של משרד החינוך) ומועסקים בחוזה פרטי ואישי ללא קביעות וגיבוי של הסתדרות המורים. במקרה זה כפוף מנהל בית-הספר לרב הקהילה העומד בראש הפירמידה הארגונית כפוסק-על לא רק בענייני הלכה, אלא גם בענייני חינוך הנוגעים ישירות לבית-הספר. לעיתים קרובות אוכלוסיית המורים מגויסת גם היא מתוך הקהילה, וניתן למצוא בין המורים בעל ואישה, גיסים, כלות, חתנים - בני אותה משפחה, בעוד שבבתי-הספר של משרד החינוך יש איסור על בעל ואישה לעבוד יחד. מצב זה יוצר חוסר הפרדה מבני בין אני מקצועי לאני אישי ומשפחתי, ולכן השלכות על דפוסי תקשורת, על תהליך קבלת החלטות, ועל יחסים בין-אישיים בארגון הבית-ספרי.

מצב מבני זה הוא בעל השלכות על משתנים חברתיים-אינטראקטיביים בבית-הספר, כגון: דפוסי מנהיגות והשפעה (חיצוניים ופנימיים, פורמליים ובלתי פורמליים), דפוסי תקשורת והעברת מידע, דפוסי קבלת החלטות, הגדרה וחלוקת תפקידים וכיו"ב. לדוגמה: מנהל בית-ספר, הנתון לסמכותו של רב הקהילה, יתקשה להוביל את הצוות למימוש מטרות שאותן הוא מעוניין לקדם, ואולי אף יצור (באופן לא מודע) מצבים שבהם ינסה לקבל החלטות ולהפעיל סמכות באופן לא ענייני למטרה, לנוכח התסכול והכעס המצטבר בו. כמו כן, ניתן לחשוב על מורה שעלול שלא לדווח להנהלה על קשיים אובייקטיביים של תלמיד, מחשש שקשיי התלמיד יתפרשו ככישלון ביכולת ההוראה שלו ויהוו איום על פרנסתו.

התאמת אבחונים פסיכולוגיים לתרבות החרדית

האם מתאים והוגן להשתמש בכלים שפותחו בחברה מסוימת לשם הערכה ומדידה של יכולות והישגים בחברה אחרת? סוגיה זו עלתה בחריפות בארצות הברית סביב הערכות פסיכולוגיות של תלמידים שחורים משכבות סוציו-אקונומיות נמוכות. נטען שם, שהכלים הדיאגנוסטיים המקובלים משקפים עולם ידע ודרכי סוציאליזציה של השכבות של הבורגנות הלבנה, ולכן אינם הוגנים מבחינה תרבותית. ישנם כאלה שאפילו רצו לבטל כליל את הדיאגנוסטיקה באוכלוסיות אלה.

כאשר אנו שואלים שאלה זו ביחס לאוכלוסיית התלמידים החרדים, נראה לנו שלא כדאי "לשפוך את התינוק עם מי האמבטיה" ולהימנע כליל משימוש בכלים המקובלים, אך יש צורך בזהירות, ברגישות ובמציאת דרכי התאמה נאותות.

ספירו, במאמר על תגובות אידיוגרפיות של נבדקים יהודים אורתודוקסים במבחנים פסיכולוגיים, מתייחס לייחוד של התשובות ושל הביצוע הגרפי של ילדים ומתבגרים חרדים במבחנים פסיכולוגיים. לדבריו, ברור מאוד שישנם פריטים במבחנים שהם תלויי תרבות, ושיליד או למתבגר חרדי אין הזדמנות חברתית להתנסות בהם וללמוד אותם. הוא נותן לכך דוגמאות מתוך מבחני וקסלר, TAT, בנדר וציורים. ספירו (Spero, 1986) מדגיש שהבודק חייב להכיר את הקונטקסט התרבותי על מנת להגיע לפירוש הולם ולצינון מתאים, בהתאם למסגרת התרבותית של ילדים אלה.

על-אף שהנורמות של המבחנים המקובלים נבנו על-פי מדגמים מבוקרים, יש צורך בהגמשה וביצירתיות על מנת להתייחס לתשובות בהקשרן התרבותי. מצד אחד, נראה שהמבחנים הסטנדרטיים אינם יכולים להתייחס לעושר הידיעות של תלמידים אלה בלימודי קודש, ומצד אחר לא נראה שכרגע לפחות קיימים כלי מדידה אחרים שיתנו תמונה מדויקת יותר של תפקודם ושל יכולותיהם. ננסה אם כן להתייחס למבחנים השונים השימושיים בשירותים הפסיכולוגיים, ולראות לאילו נקודות כדאי להתייחס כדי שהמבחנים ישקפו בצורה נאמנה יותר את יכולותיהם ואת קשייהם של תלמידים, וכדי שהמבחנים לא ייפגעו רגשית מתכנים שאינם מתיישבים עם השקפת עולמם ועם ערכיהם.

מבחני האינטליגנציה: ויפסי (1979) ויסק (1998)

הפריטים הדורשים ידע כללי בתחומי הטבע, הגיאוגרפיה, ההיסטוריה הכללית אינם מתאימים לנבדקים החרדים שאין להם כל מגע עם מושגים אלה. נראה שידיעותיהם של הבנים בתחומים אלה נופלת מידיעותיהן של הבנות, בשל הדגש הרב במיוחד הניתן אצלם ללימודי הקודש. לעומת זאת, בפריטים הנוגעים ללוח השנה ולארמית, נראה שיש לנבדקים חרדים יתרון.

בתת-מבחן צד שווה - ייתכנו לעיתים תשובות אידיויסינקרטיות מעולם התוכן של הנבדקים, כגון מאכלים שנכללים בברכה שלפני האכילה, או אברי גוף שעליהם חלות הלכות צניעות. בודק שאיננו מכיר את הנימים הדקים של התרבות עלול לשגות בצינון כל אלה.

בתת-מבחן הבנה - יש צורך להתאים את השאלות המתייחסות לאמצעי התקשורת לאוכלוסייה שאינה צורכת טלוויזיה כלל. בשאלות המתייחסות להתפתחות מוסרית יש להביא בחשבון את עולם הערכים המוסרי של החברה החרדית, אשר שם את הדגש על הטרנומיה של המוסר ולא על אוטונומיה (בניגוד לתפיסותיו ההתפתחותיות של קולברג, 1983). בתת-מבחן סידור תמונות - ישנם תכנים שאינם מוכרים כלל לילד החרדי, כגון תחרות אגרוף, עולם של קאובויים, פיקניק עם כלב. בתת-מבחן חשבון - יש להתחשב בכך, ששעות הלימוד המוקדשות לנושא זה הן מצומצמות יותר בהשוואה לבתי-ספר אחרים, וכן שהבנים לומדים מקצוע זה פחות מהבנות. בכל המבחנים שבהם נעשה שימוש בתמונות ישנה סכנה של הטיה והסחה בשל חשיפה לתכנים שאינם מוכרים או נחשבים אסורים, למשל: ילד חרדי יכול להיתקל בלבוש נשי שהוא "חריג" בעיניו, כלומר בלתי צנוע, בהיעדר מזוזה על דלת ועוד, וכתוצאה מכך עלול לאבד זמן ולא להגיב כמצופה.

מבחנים השלכתיים

T.A.T - כדאי להוציא את הכרטיסים אשר פוגעים בערכי הצניעות של הנבדקים.
C.A.T - ישנם חוגים חרדיים שבהם אין כלל ספרים עם חיות אנתרופומורפיות, כי אלה חיות טמאות. בחוגים אלה לא ניתן להשתמש ב-C.A.T. במקום זאת ניתן להשתמש ב-C.A.T-H שבו דמויות אנושיות בלבד.

יחסי גומלין בין הדת לסוגיות ייחודיות טיפוליות

הפסיכולוג החינוכי זמין למחנכים ולהורים המבקשים ייעוץ ועזרה ביחס לשאלות רבות בחיי היום-יום. אצל האדם החרדי טעונים חיי היום-יום דרישות דתיות, אמונות ומנהגים. העיסוק בהדרכת הורים, הדרכת מורים ובשאלות הנוגעות להתמודדות עם מתבגרים, גורם לעיתים לטשטוש גבולות בין תחום ההתערבות של הפסיכולוג, לבין התחום שבו עליו להימנע מלהתערב. מעבר לכך, גם במרוצת הקשר עם הפסיכולוג עולה לעיתים הסוגיה הדתית ומציבה בפניו שאלות ואתגרים. בהמשך ננסה לעמוד על שלושה מפגשים בין הדת לעבודת הפסיכולוג החינוכי, ולשרטט קווים מנחים בניסיון להתמודד עם הדילמות הנובעות ממפגש זה.

סוג אחד של דילמה מתייחס להלכות ולחיי המעשה הדתיים, שכאשר הם נעשים בהקצנה הם עלולים להפוך לפתולוגיות. במילים אחרות, ניתן לדבר על "דת בשירות הפתולוגיה". החוקרים העוסקים בטיפול בקהילה החרדית (למשל: Spero, 1985; בילו וויצטום, 1994) מציינים, כי לצד היבטים מסוימים באורח החיים בקהילה החרדית המשפרים את מצבם הנפשי של חברים בסיכון, מראה הדת את פניה גם בביטויי המצוקה הנפשית של בני הקהילה. מחשבות טורדניות וטקסים כפייתיים של מטופלים פסיכיאטריים חרדים מתאפיינים בתכנים דתיים, כגון: דיני טהרה, תפילה וכשרות. גישות אשמה וחוסר הערך המאפיינים חולים דיכאוניים נקשרים לרשלנות בשמירה על מצוות ולהיעדר אמונה. אפיזודות פסיכוטיות, דלוזיות והלוצינציות נקשרות לתכנים דתיים ל"נבואות" ולדמויות תנ"כיות.

נדיר שהפסיכולוג החינוכי נדרש לטפל ולאבחן מקרים כגון אלו, אולם לא פעם מגיעות אליו (או שהוא עצמו מאתגרן דרך תצפיות או שיחות עם פונים) דילמות הדורשות רגישות באבחנה. לדוגמה, נערה בכיתה ה' שהצוות החינוכי של בית-הספר הפנה את הוריה להתייעצות בעקבות קשיים חברתיים בכיתה. במהלך השיחה עם ההורים הצטיירה תמונה של נערה המוגדרת על-פי הוריה כ"דתייה מאוד". היא מקפידה על לבישת חולצות שרוולים ארוכים (ולא חולצות שלושות רבעי) גם בחודשי הקיץ, גורבת גרביים ארוכים, ונוהגת לאסוף את שערותיה לתוך חולצתה. ההורים סיפרו, כי במשך תקופה מסוימת הם החביאו את חולצות השרוולים כדי שהילדה לא תלבוש אותן, אך בתקופה זו היא סירבה לצאת מהבית. ההורים, בדאגה מסוימת לבתם, הביעו גם הערכה לאמונתה החזקה ולהתחברות הרגשית למצוות הצניעות. המקרה שתואר מדגים את המורכבויות שבהן נתקל הפסיכולוג בשטח בניסיון להפריד בין התנהגות חריגה המצביעה על כיוון פתולוגי, לבין מצוינות בתחום הדתי. מתווספת לכך האמביוולנטיות של המשפחה ושל המערכת החינוכית סביב מקרים אלו, הקושי באיתורם וההכרה בהם כבעיה. דוגמאות אחרות מהשטח הן: לימוד תורה של ילד קטן

עד השעות המאוחרות של הלילה, או חזרה מתמדת על תפילה ועל ברכות מחשש שלא נאמרו בכוונה מספקת.

רצוי שפסיכולוג העובד במערכת החרדית יהיה מצויד בידע בסיסי שיאפשר לו להבין ולאחר את מהות הפנייה, ובהיכרות עם נורמות חברתיות והלכתיות המקובלות בחברה זו. אולי יותר מכך, ישנה חשיבות לכך, שהפסיכולוג יהיה נגיש לגורמים רבניים בקהילה המקובלים על המשפחה. אחת ההמלצות שהניסיון בשטח הוכיח כיעילה היא פסיקה של רב, המקובל על המשפחה, אם יש בגדר ההתנהגות חובה או רשות, ובמידת הצורך ידבר עם הילד וינחה אותו. כאשר השאלות ההלכתיות ברורות יותר ניתן לראות אם הילד יכול לעצור או להפסיק את ההתנהגות המטרידה.

כיוון אחר של שאלות המגיעות לפתחו של פסיכולוג חינוכי עוסק בהתנהגויות הנתפסות על-ידי הסביבה החינוכית והמשפחתית כסותרות וכנוגדות את הנורמה הדתית והחברתית המקובלת, בעוד שבעיניו של פסיכולוג (שחונך על ברכי התרבות המערבית-חילונית) אין בהן פסול. במקרים אלו על הפסיכולוג להיזהר ממצב שבו "תירתם" הפסיכולוגיה למתן הקלות דתיות. דוגמה לסוג כזה של דילמות הייתה במקרה שבו פנתה דמות חינוכית בקהילה לפסיכולוג בית-הספר בנוגע ליעוץ ולטיפול בכתו המתבגרת. האב המודאג סיפר, שבניגוד למקובל אצלם בבית ובבית-הספר, החלה הנערה ללבוש חצאיות ג'ינס במקום חצאיות מבד אחר. דוגמאות נוספות: ילד המתקשה להתרכז בזמן התפילה, הוא חולמני, נרדם, ומאבד עניין, בעוד שבשיעורים הוא מרוכז ומוגדר כתלמיד מצטיין; נער בגיל ההתבגרות שניהל צ'אט באינטרנט עם בחורה; תסכול של אב מבנו המתקשה לשבת עמו אחר-הצהריים וללמוד תורה; ילדי גן המשתמשים במילים "לא יפות"; או ילד בכיתה ו' שבאופן קבוע שוכח את הציצית שלו בבית.

במקרים שתוארו נדרשת מהפסיכולוג ההבחנה אם מדובר בתהליכים נורמליים, המאפיינים את ההתפתחות על שלביה השונים, או בהתנהגות המצריכה התערבות טיפולית. חשוב להפריד בין שאלות חינוכיות הנקשרות לחינוך ילדים לחיי תורה ולמצוות לבין קשיים אחרים. מקומו של הפסיכולוג במערכת כקובע מה "נורמלי" ומה לא, וככתובת עבור מורים והורים לשאלות ולהתייעצויות, מביא לפתחו מקרים רבים שאותם הוא עצמו אינו תופס כבעיה או כסימן לפתולוגיה. יחד עם זאת, נדרשת רגישות תרבותית למצוקת הפונים ולהשלכות של התנהגויות מסוימות על עתיד הילד או הילדה ועל המשפחה בכללה (למשל בנושאי שידוכים). גם אם מגיעים למסקנה כי אין מדובר בסימנים לפתולוגיה, הרי שבהכרח יש כאן מצוקה שהביאה את ההורים ואת המערכת החינוכית ולעיתים גם את הילד או הנער בעצמו לפנות לעזרה. בנוסף, על הפסיכולוג להיות ער לתהליכי העברה והעברה נגדית המתרחשים במצבים אלו, ולמקום שהשאלות העומדות על הפרק מתייחסות לפסיכולוג, לעמדותיו ולתפיסותיו. זלזול בחשש של המערכת או הנמכה של המצוקה (למשל באמירה "זה גיל ההתבגרות, צריך לאפשר לילד לעבור את זה") עלול לא רק לפגוע בהתערבות הפסיכולוג במקרה הספציפי, אלא גם במעמדו בבית-הספר ובקהילה. גם במקרים המתוארים לעיל מומלץ לעבוד בשיתוף פעולה עם גורמי חינוך ועם סמכות תורנית בקהילה.

סוג שלישי של דילמות שבהן נתקלים בעבודה במגזר החרדי קשור באופן ישיר יותר לטיפול, ליעוץ ולהמלצות ולא רק לשאלות של אבחנה. אחת השאלות המרכזיות היא כיצד להתמודד עם אמירות מוחלטות של מטופל ביחס להלכות ולאיסורים דתיים הנוגעים להמלצות הפסיכולוג, או

לאינטראקציה שלו עמם. למשל: האם לקבל אמירה של אב חרדי כי אינו יכול להצטרף לאשתו לפגישה עם הפסיכולוגית עקב הלכות צניעות, או לראות בה התנגדות לטיפול במובנה הקלאסי? כיצד להגיב לשלילה מוחלטת של המלצה למחנך כיתה להקל את העומס והלחץ על הילד בתואנה שמדובר בביטול תורה? האם להמליץ להורים להנמיך ציפיות ודרישות מילדיהם בנושאי קיום מצוות? מה לעשות עם פונה שמגיב להמלצה לפנות לבדיקה נוירולוגית באמירה ש"אצלנו לא מאמינים בטיפול תרופתי"?

כמובן שאין תשובה פשוטה וכוללת לדילמות כאלו, אולם ניתן לנסות ולהתמודד עמן בתוך גבולות מוגדרים. ראשית, חשוב לזכור, כי גם אמירות מוחלטות בנושאים דתיים יכולות לשמש כנושאים הניתנים לבדיקה ולחקירה על-ידי המטפל, ובלבד שיעשה זאת בשיתוף פעולה עם המטופל. למשל, ניתן להציע להורים החוששים מטיפולים או מבדיקות מטעמים הלכתיים להפנות שאלה אל הרב יחד עם חוות דעת של הפסיכולוג. במקרים אחרים אפשר לעשות שימוש באנשי צוות אחרים בתוך השירות הפסיכולוגי חינכי, למשל: להפנות את הפונה לפסיכולוג מאותו מין או להציע נוכחות של עוד פסיכולוג או יועץ בפגישה. חשוב לזכור, כי לא פעם נמצא הפונה החרדי עצמו בדילמה כאשר הוא חש כי הטיפול או הייעוץ הפסיכולוגי עומדים בסתירה להלכות הדת ולנורמות התנהגות מקובלות בחברה שבה הוא חי.

ולבסוף, על הפסיכולוג להיזהר מלשים את עצמו במקומו של "פוסק" ומורה הלכה עבור הלקוח החרדי, גם כאשר הוא מבקש ממנו לעשות זאת. בקשת הורים ל"אישור" מהפסיכולוג על מנת להכניס הביתה סרטי וידאו מכיוון שילדם סובל מ-ADHD, או אמירה של ילדה בגיל ההתבגרות: "נכון שאם יש לי הורים כאלה אני לא חייבת לכבד אותם?" מחייבות את הפסיכולוג לתת תשובה אמפתית המחזירה את האחריות לקבלת ההחלטות ההלכתיות ללקוח.

סוגיות בהתערבות טיפולית

בעבודתנו כפסיכולוגים חינכיים אנו מתבקשים לבצע התערבויות טיפוליות במגוון תחומים: התחומים העיקריים שבהם אנו מטפלים הם: בעיות בתפקוד הלימודי, בעיות התנהגות והתערבויות בתחום המיני. להלן נסקור חלק מן הגורמים הנראים לנו משמעותיים להתערבות טיפולית המותאמת למגזר החרדי בתחומים אלה.

טיפול בבעיות למידה

אחת השאיפות המרכזיות של ההורה חרדי היא לגדל ילד שיהיה תלמיד חכם. כבר בכרית מאחלים להורים, שהילד יגדל ל"תורה, לחופה ולמעשים טובים". עד היום מדריכים את ההורה החרדי הדברים שבפרקי אבות "בן שלוש למקרא". יש ערך לחשיפה הראשונה של אותיות הא"ב כבר בגיל שלוש. ברוב ה"חדרים" זו היכרות ראשונית בלבד של האותיות. מאוחר יותר, בגן טרום חובה, ילמדו הילדים לחבר בין אות לצליל, ובמשך השנה ילמדו לקרוא מילים. הדגש הוא על הרהיטות ועל הדיוק בקריאה, ופחות על הבנת הנקרא (מפני שתפילה וקריאת התורה דורשים דיוק מוחלט). פסיכולוגים העובדים במגזר החרדי מקבלים פניות כבר מילדים בגיל 4 שאינם מצליחים ללמוד

קריאה. הורים נבהלים, שמא יתנסה ילדם כבר בתחילת הדרך בכישלון אשר ימנע ממנו ללמוד גמרא בהמשך. הרבה פעמים נעוץ הקושי רק באי-הבשלה של המערכות האחראיות על הקריאה, אך ישנם תלמידי תורה שלא יקבלו ילד לגן חובה אם איננו קורא. ישנן גם בקשות מצד הורים להשאיר ילד שנה נוספת בגן, רק כי אינו קורא. יש לציין, שבעקבות המקום הנכבד שתופסת הקריאה, פותחו טכניקות רבות ייחודיות שנועדו לעזור לילדים המתקשים, ובדרך כלל הקריאה בקרב ילדי החדר מדויקת ורהוטה מאוד.

החל מגיל 5 נחשף הבן לחומש, ובגיל 7 הוא מתחיל ללמוד משנה. תחילת לימוד הגמרא נעשה בסביבות כיתה ד', שהיא עוד אחת מאבני היסוד בחייו של התלמיד החרדי. לאחר חורבן עולם הישיבות בשואה הקדישו הרבנים מאמצים כבירים לבנות אותו מחדש. כדי להצליח במשימה, הפכו את בחור הישיבה, שתורתו ואומנותו, לבעל המעמד היוקרתי ביותר בציבור החרדי. הורים החלו לשאוף לבן תלמיד חכם, ולהשקיע זמן, כסף, ומרץ להגשמת החלום. אלא שהלימוד בישיבה נתון כל כולו סביב היכולת לפענח דף גמרא. לימוד הגמרא דורש יכולת מילולית טובה, יכולת להסיק מסקנות, יכולת הכללה והבעה. תלמיד המתקשה במיומנויות אלה ימצא את עצמו מואס בלימוד הגמרא, מתוסכל מהכישלון, ומאכזב את המערכת המשפחתית. על-אף שבשנים האחרונות פותחו מסגרות חינוכיות ישיבתיות רבות שבהן מלמדים גם מקצועות שונים ומכשירים את הנערים לעבודה במגוון רחב של תחומים, קיימת סטיגמה שלילית למקומות אלה, ובחורים מגיעים לשם רק לאחר שנים של תסכול בישיבות הרגילות. הפסיכולוג העובד במערכות אלה יצטרך לעיתים לעזור להורים לקבל את בנם, ולעזור לנערים בשיקום דימויים העצמי.

הבעיה מוחרפת כאשר מדובר בתלמיד שזקוק לחינוך מיוחד. כאן אנו פוגשים שתי מגמות סותרות. מצד אחד הגנות ההכחשה אצל הורים חרדים ביחס לקשיים שעלולים להיות חריפים. מצד אחר, המודעות אצלם ובמערכת החינוך החרדית לקיומו של רצף קשיים לימודיים, הדורש טיפול מקצועי מיוחד, הולכת וגוברת, ואנו עדים לפריחה יחסית של מסגרות מיוחדות. גם הכרת הרבנים בתופעות החריגות גוברת, והם מעודדים יצירת כלים טיפוליים שבהם נושבת רוח חרדית ושורה בהן אווירה הולמת. כאמור, למרות כל אלה מתקשים במיוחד הורים חרדיים לקבל את ליקויי בנם או בתם, כי אלה מצמידים להם סטיגמה ומצמצמים את האפשרויות בעתיד.

דילמה קשה נוצרת כאשר ילד חרדי זקוק לחינוך מיוחד אך אין מוצאים לו מסגרת חינוכית חרדית מתאימה. ההורים חרדים שהשתלבות הילד במסגרת שאיננה חרדית תשפיע עליו לרעה, על התנהגותו ועל ערכיו שהם מרכזיים בעיניהם לא פחות מאשר סיפוק הצרכים הטיפוליים. במקרה כזה על הפסיכולוג החינוכי להיות רגיש ובלתי מוטה על-ידי ערכיו, לבחון עם ההורים את החלופות הזמינות, את הרווח ואת המחיר הצפויים בכל חלופה, על מנת שההורים יחליטו.

טיפול בבעיות התנהגות

בתרבות החרדית מושם דגש על עיצוב מחמיר וקונפורמי של התנהגות (גודמן, 2003). סביר אם כן, שאנשי החינוך יהיו מודאגים אם ילד איננו עומד בנורמות המקובלות ביחס למבוגרים, ביחס לבני גילו וביחס להתנהגויות נוספות, כגון: לבוש צנוע, תפילה בציבור וכו'. אחת מההתערבויות המקובלות אצל פסיכולוגים חינוכיים בבעיות התנהגות נוגעת לבניית תוכנית לעיצוב התנהגות. נראה שהגישה של עיצוב התנהגות יכולה להתאים לגישה החינוכית הבסיסית, שבה ניתן למצוא אמירות המכוונות להתנהגות קונקרטי רצויה בכל נושא, וכן מקובל השימוש בפרסים ובחיזוקים (דה-מלאך, בקרוב). מלבד זאת, קישור ההתנהגות הרצויה למצווה או לפתגם מתאים יוכל במקרים רבים לחזק את השפעת התוכנית ואת הרלוונטיות שלה.

בהתערבויותינו כפסיכולוגים, המושפעים רבות מהתרבות המערבית, אנו נוטים להדריך את הצוות החינוכי לעזור לילד באמצעות הפרדת הרגש מן ההתנהגות, מתוך גישה הדוגלת בכך, שכל רגש בכל עוצמה הוא לגיטימי וחשוב לבטאו, אולם ההתנהגויות צריכות להיות מווסתות בהתאם לערכים ולנורמות. בגישה הדתית-חרדית קיים פיקוח על סוג הרגשות המובעים על-ידי היחיד. רצוי להימנע מלבטא ואף להרגיש רגשות קנאה, גאווה וכעס (יפה, 2001; גודמן, 2003). על הפסיכולוג החינוכי להיות מודע להבדל הזה בדו-שיח שלו עם המחנכים, עם ההורים ועם הילדים.

מהניסיון בשטח נראה, שאומנם קיימת גישה חינוכית המנסה לכוון להימנעות מביטוי רגשות שליליים, אך המחנכים לא יתייחסו בחומרה אם ילד יבטא רגשות כאלה, במיוחד אם מדובר בילדים עד גיל מצוות (גיל 12 לבנות ו-13 לבנים).

מתוך ניתוח של ספרות ילדים חרדית שנעשה על-ידי יפה (2001) עולה המסר, שהילד נתבע לגלות כוח רצון חזק כשל מבוגר. כמו כן, מועבר המסר שילד שאינו מצליח להשתנות ולנהוג כראוי כנראה שאינו משקיע בכך די מאמץ. על-פי ניתוח זה, סביר להסיק, כי אצל ילדים המשקיעים מאמץ רב אך נוטים להיכשל (למשל: ילדים עם בעיות קשב וריכוז, תנועתיות-יתר וקושי בוויסות תחושתית) יכול מסר כזה ליצור לעיתים פגיעה בערך העצמי, המלווה בהאשמה עצמית. ייתכן שכפסיכולוגים בצטרך לתווך בין דרישות ואמונות המערכת לבין צורכי הילד בעל הקשיים מתוך כבוד לשני הצדדים. יחד עם זאת, אותם מסרים יכולים להקל על המורה ליצור אווירת לימודים רצינית בכיתה, המפחיתה את בעיות המשמעת, ולהקדיש תשומת לב רבה יותר לילדים הזקוקים לכך.

יש לציין, שבשנים האחרונות עם עליית התודעה של ליקויי הלמידה, בעיות התחושה, והפרעות הקשב, הגישה להפרעות התנהגות היא הרבה יותר אמפתית, ואף כלפי הנושרים הגישה מחמירה פחות. הציבור החרדי משקיע היום ממיטב כספו לבריור הנסיבות להתנהגויות חריגות דווקא אצל פסיכולוגים, כדי שילדיהם ירכשו את מידת הריסון העצמי הנדרשת לקיים את המצוות.

התערבויות בתחום המיני

תחום המיניות הוא אחד התחומים הרגישים לטיפול בכלל בשל הסודיות והאינטימיות ולעיתים הבושה הכרוכים בחשיפת הנושא לפני אדם זר, גם אם הוא מוגדר כפסיכולוג. הקושי עלול להיות מוכפל כשמדובר בהתערבות של פסיכולוג חילוני הזר למערכת החרדית.

כאשר הפסיכולוג החינוכי שוקל התערבויות בתחום המיני, עליו להכיר קודם כול את ההתייחסות הבסיסית למין ולמיניות בציבור שאתו הוא עובד. אידיאל מרכזי שעליו מתחנכים חרדים הוא השליטה בעצמם, בגופם וביצריהם. גבר חרדי אמור להיות גיבור הגובר על יצרו, הנלחם את מלחמתה של תורה ומושל בעצמו (גודמן, 2003). הציבור החרדי מתייחס בקדושה לתחום המיני. לפי אמונתם הדתית, מי שיכול להגיע לקדושה אמיתית הוא מי ששולט על עצמו מבחינה מינית ושומר על הכללים בתחום זה (מייברג, 2006).

הציבור החרדי מנסה לשמור על התמימות של הילדים ולמנוע מהם מידע על מין וכיצד באים ילדים לעולם. ההורים מנעלים בדרך כלל ממגע ומהתייחסות רומנטית זה לזה לפני הילדים. יחד עם זאת, הילדים לומדים תנ"ך ובהמשך תלמוד, ושם הם נחשפים ליחסי אישות ולמיניות, למשל בפרשיות כמו: יהודה ותמר ופרשת רחב הזונה. ילדים רבים יוצרים גם קשרים עם ילדים ומבוגרים פחות דתיים, ומהם הם שואבים מידע בתחום המיני (מייברג, 2006). יש להביא בחשבון את הפערים הללו ביצע בהתערבויות הטיפוליות של הפסיכולוג עם הילד, עם הוריו ועם הצוות החינוכי.

כאשר מועלה הנושא המיני ידברו על כך בדרך כלל בכינוי מרמז, למשל: בעיות "בצניעות" או בעיה ב"דברים שבקדושה" (מייברג, 2006). כדאי שהפסיכולוג יכיר במידת האפשר את הטרמינולוגיה וינסה להשתמש בה.

הדגש הרב שניתן על צניעות ועל שליטה ביצר המיני מתבטא ברגישות ובהמעטת הקשרים שבין בנים לבנות בכל גיל, ובמיוחד מראשית התבגרותם המינית. הנורמות מדברות על קשר מינימלי בלבד. בהקשר הזה, יכולה, למשל, התכתבות באינטרנט של נערה עם נער להוות גורם לדאגה רבה במערכת, שתגרור פנייה לעזרת היועץ או הפסיכולוג.

ההסברה המינית במגזר החרדי נעשית בעיקר על-ידי ההורים. מצופה מאם שתדריך את בתה ביחס לשינויים שחלים בגופה עם התבגרותה המינית. ישנם בתי-ספר המזמינים אחות או רבנית, המנחה את האימהות כיצד להסביר. מן האבות מצופה שישוחחו עם בנם על "קדושת הברית". ישנן חסידויות שונות שבהן מודריך מיוחד משוחח על כך עם הנערים (מייברג, 2006). נראה, שאם הפסיכולוג יתבקש או ירצה ליזום התערבות בנושא זה, עליו לעשות זאת בזהירות ובשיתוף פעולה עם הדמויות בקהילה המתמחות בכך.

נושא נוסף המעורר שאלות על דרך ההתערבות של הפסיכולוג הוא האוננות. הגישה המקובלת בציבור החרדי היא שהאוננות אסורה. נראה שחלק מהתשובות המקובלות על פסיכולוגים חינוכיים על דרכי ההתמודדות עם אוננות של ילדים לא תתאמנה. למשל, הגישה האומרת לילד גן הנוהג לאונן בפומבי שההתנהגות שלו היא טבעית ומותרת, אך מקובל לעשות זאת ביחידות, לא תתאים כאן. יחד עם זאת, נראה שבגילים צעירים מאוד, כמו גיל הגן, לא תהיה הקפדה יתרה על האיסור על אוננות. בגילים מאוחרים יותר, שבהם יודגש יותר האיסור, סביר שנמצא אצל חלק מהמטופלים רגשי אשם כתוצאה מאוננות.

נושא מורכב במיוחד הוא הטיפול בפגיעות מיניות. ילדים מכל חתכי האוכלוסייה נוטים להימנע מלדווח על פגיעות מיניות של מבוגרים. נראה שבציבור החרדי הדיווח מצומצם עוד יותר מכמה סיבות: הראשונה, התמימות הרבה של הילדים שלא מעלים על דעתם שהמבוגרים יעשו להם משהו

שהוא אסור. בנוסף, הם מתחנכים לצייות לסמכות וחושבים שאם הדמות הסמכותית עושה את זה, צריך להיענות לה. ילדים שנשאלו מדוע שתקו, ענו שפחדו לעבור על הלכות "לשון הרע", ולכן לא דיברו (מייברג, 2006). הפסיכולוג החינוכי הפועל במערכת צריך, אם כן, להיות רגיש לסימנים שונים המעידים על מצוקת הילד, ולנסות לפתח את הרגישות ואת המודעות של המערכת, למרות החששות הכבדים שעלולים להתעורר.

בציבור החרדי ישנה רגישות רבה וניסיון להימנע מלערב את המשטרה, את שירותי הרווחה ואת בתי-המשפט, בעיקר בשל הפחד מסטיגמה שתיפגע בסיכויי השידוכין של המעורבים בפגיעה. בערים הגדולות ישנה ועדת צניעות המורכבת מרבנים, שלעיתים מעורבת ופועלת להעניש את הפוגע. בחלק מן המצבים היא משתפת פעולה עם שירותי הרווחה המקומיים ומסכימה לטיפול פסיכולוגי (מייברג, 2006). הפסיכולוג המעורב במקרה כזה צריך להתחשב בגורמים אלה, אך יחד עם זאת, לא לשכוח את מחויבותו לחוקים של המדינה (כגון:חובת דיווח) ולנסות לבנות תוכנית התערבות המתאימה למצב.

אין הבדל משמעותי בין ההנחיות לטיפול בנפגעים מינית המקובלות בתרבות המערבית לבין ההנחיות לטיפול בציבור החרדי, מלבד ההנחיה של הרבנים לא להיכנס לפרוט רב מדי של מעשי הפוגע (מחשש שהדבר יעורר תשוקה מינית), ולהתרכז יותר בתחושות הנפגע. העיקרון הבסיסי שהפוגע יודה, יקבל עליו אחריות, יפצה את הנפגע ויבקש את מחילתו, הוא היום חלק מהטיפול הסטנדרטי בציבור החרדי (מייברג, 2006).

סיכום

מאמר זה הנו פרי של תהליך קבוצתי של הכותבים שארך כשנה. חלק מהכותבים התנסה עוד קודם לכן בתהליך קבוצתי שניסה לברר סוגיות דומות. הכותבים הם פסיכולוגים חינוכיים הבאים מהמגזרים השונים: חילוני, דתי, חרדי בגוונים שונים. בתהליך הכתיבה לא היה תמיד קל להחליט על גישה משותפת, ולא תמיד הגענו להסכמה. לעיתים התגלו פערים שקשה לגשר עליהם ודילמות שלא קל להכריע בהן. כמו כן, זיהינו בתהליך הכתיבה וגם בשיחות בינינו תחושות, הדומות להעברה נגדית בטיפול, כלפי התכנים שהוצגו. הרגשות נעו בטווח שבין נטייה לאידיאליזציה ועד לעוינות ולהתנשאות, אך החוויה הכוללת הייתה בעיקר של הרחבה משמעותית ביכולת הקבלה, הדיאלוג, וההתמודדות, גם עם המוכר וגם עם השונה.

על מנת להצליח בעבודה עם מערכת החינוך החרדית חשוב לרכוש מידע, אך לא די בתהליך זה. פסיכולוג חילוני שנכנס למערכת זו נתון להשפעת תפיסותיו שעשויות להתבטא בממדים רגשיים ובאספקטים של העברה נגדית שלא ניתן להתעלם מהם, והמחייבים עיבוד בהדרכה או בעבודה קבוצתית. בעבר עלו ספקות ביחס ליכולתו של השירות הפסיכולוגי החינוכי להיות כוללני, להתאים את עצמו לזרמים בחינוך, ולהיות מודל שונה מהמודל הקיים של יועצות חינוכיות, שלהן זיקה ברורה לזרמים השונים. נראה שספקות אלה כמעט שכחו, ומספר לא מבוטל של פסיכולוגים חינוכיים חילונים עובדים במערכת החינוך החרדית וזוכים על כך להוקרה. יחד עם זאת, השינויים המתמידים בשטח והתפתחות הידע והמחקר הפסיכולוגי מחייבים אותנו להמשיך ולהעמיק את החשיבה המקצועית ואת הרגישות התרבותית.

ביבליוגרפיה

- בטלר, ר' (1997). התרומות האפשריות של הערכה פסיכו-ארגונית של מערכות חינוכיות לעבודת הפסיכולוג בבית-הספר. בתוך: ל' אוריאל (עורך) **עבודה פסיכולוגית בבית-הספר**. ירושלים: מאגנס.
- בילו, י' וויצטום, א' (1994) רגישות תרבותית בטיפול: קווי הנחיה לעבודה עם מטופלים חרדים. **שיחות, ח', 2**, עמ' 114-119.
- גודמן, י' (2003). קולות מספינת השוטים - מאבקי זהות במסגרות טיפול חרדיות, בתוך: ע' סיוון וק' קפלן (עורכים) **חרדים ישראלים. השתלבות ללא טמיעה?**, ירושלים: הקיבוץ המאוחד, מכון ון ליר, ירושלים.
- דה מלאך, ש' (יפורסם בקרוב), **ילד משוחרר או ממושמע**. וולבה, ש' (1995). **זריעה ובנייה בחינוך**, ירושלים: פלדהיים.
- זילברשטיין, י' ושני, צ' (1987). טיפול פסיכולוגי: פיקוח נפש, איסור רכילות ומצוות כיבוד אב ואם. **אסיא, מב-מג (יא, ב-ג)**, עמ' 26-32.
- יפה, א' (2001). היבטים פסיכולוגיים של ספרות ילדים חרדית: תפיסת הילד ותפיסת העצמי. **מגמות, 41 (2-1)**, עמ' 19-45.
- מייברג, ש' (2006). הרצאה בנושא "פגיעות מיניות בציבור החרדי", הוצגה בפורום פסיכולוגיה חינוכית במערכת החרדית, שפ"ח נתניה (לא פורסם).
- קפלן, ק' (2003). חקר החברה החרדית בישראל: מאפיינים, הישגים, ואתגרים, בתוך: ע' סיוון וק' קפלן (עורכים) **חרדים ישראלים. השתלבות ללא טמיעה?**, ירושלים: הקיבוץ המאוחד, מכון ון ליר, ירושלים.
- Greenberg, D. & Witztum, E. (2001). **Sanity and Sanctity**. New Haven: Yale University Press.
- Kohlberg, L., Levine, C. & Hwer, A. (1983). **Moral Stages**, Basel, N.Y.: Karger.
- Spero, M.H. (1986). Idiographic Responses of Orthodox Jewish Subjects on Diagnostic Psychological Tests, In: M.H Spero (Ed.), Jerusalem: **Handbook of Psychotherapy and Jewish Ethics**, Feldheim.
- Spero, M. H. (1985). Selected Metaclinical Problems in the psychotherapeutic Treatment of the Disordered Religious Personality. In: M. H. Spero (Ed.), **Psychotherapy of the Religious Patient**. (p.p.5- 15), Springfield: Charles C. Thomas, III.

